

Vad är medvetande?

Hur är medvetande möjligt?

Denna undersökning handlar om medvetandets logiska villkor. Den syftar till att bestämma vad som *logiskt sett* krävs för att (1) medvetande ska vara möjligt och (2) olika former eller nivåer av medvetande ska vara möjliga.

1 – Medvetandets grundläggande förutsättningar

En redogörelse för medvetandets logiska förutsättningar måste börja med de mest elementära eller självklara förutsättningarna.

1.

En *individ* (I), d.v.s. en utåt avgränsad och inåt sammanhängande företeelse eller, annorlunda fattat, en företeelse som är begränsad med avseende på kapaciteten hos alla sina funktioner samtidigt som den äger ett väsentligt mått av funktionell stabilitet och varaktighet.

Varför måste en individ vara begränsad? För att den ska kunna (1) stå i relation till någonting annat och (2) utgöra en del av en företeelse som är så beskaffad att den inte i några avgörande avseenden är beroende av individen för sin existens. Dessa båda förhållanden utgör förutsättningar för att medvetandet ska ha någon funktion att fylla. Om det inte finns något som individen kan stå i relation till finns det inte något som den kan vara medveten om. Om det inte finns något som i väsentliga avseenden existerar oberoende av individen finns det inte något som det är viktigt för den att vara medveten om.

2.

En *värld* (V) som individen existerar i och genom men som själv existerar oberoende av individen, d.v.s. en företeelse som omger individen i alla dess existensformer, t.ex. i rummet och i tiden, och som inte påverkas av individens existens utanför de gränser som bestäms av kapaciteten hos individens funktioner.

Varför måste världen vara oberoende av individen? Se förklaringen ovan till varför individen måste vara begränsad.

3.

En *relation* mellan individ och värld ($I \leftrightarrow V$) som präglas av på en gång stabilitet och föränderlighet.

För att medvetandet ska ha någon funktion att fylla måste individens position (situation) i världen ha betydelse för dess existens. Detta förutsätter dels att världen är en föränderlig plats och dels att dessa förändringar inte är rent slumpmässiga utan (i väsentliga avseenden) regelbundna.

Om ingenting förändras gör det ingen skillnad vilka erfarenheter, kunskaper och teorier man har eller om man har några över huvud taget. Detsamma gäller om allting förändras slumpmässigt.

4.

Autonomi ($I \leftrightarrow$), d.v.s. att individen i vissa avseenden kan styra och kontrollera sig själv och att den därigenom i vissa avseenden kan styra och kontrollera sin relation till omvärlden. En grundläggande förutsättning för att en individ ska kunna vara autonom är att den utgör ett självreglerande system som har kapacitet att reagera på yttre inflytelse i enlighet med systemets inre förutsättningar.

Autonomivillkoret spelar en central roll för medvetandet. Medan villkor 1-3 är relativt lätta att förstå och motivera är det mer osäkert vad villkor 4 innebär och hur man ska motivera det.

Argument 1 för villkor 4:

1. Hur måste relationen $I \leftrightarrow V$ vara beskaffad för att I ska kunna vara medveten, d.v.s. hur måste relationen $I \leftrightarrow V$ vara beskaffad för att medvetande ska vara möjligt?
2. Medvetandet gäller V. Att vara medveten är att vara medveten om V. Eftersom I är en del av V finns det inget annat för I att vara medveten om än V.
3. Eftersom I bara kan vara medveten om V om och i de avseenden som V står i relation till I kommer I:s medvetande om V att avse V:s relation till I.
4. För att I ska kunna vara medveten om V måste I vara så beskaffad att I kan stå i samma relation till V som V står i till I.
5. Om V t.ex. står i relationen R till I måste I vara medveten om R för att vara medveten om V.

För att I ska kunna vara medveten om R måste I kunna stå i relationen R till V.

6. Eftersom V:s relation till I alltid kännetecknas av att V äger ett visst (= mycket stort) mått av oberoende i förhållande till I så innebär detta att I för att kunna vara medveten om V alltid måste äga ett visst mått av oberoende i förhållande till V.

Ett förtydligande: Om I inte kan stå i samma relation till V som V står i till I så kan I inte bli medveten om V:s relation till I och då kan I följaktligen inte bli medveten. Om V, för att ta ett konkret exempel, utövar ett fysiskt tryck på I så måste I kunna motstå detta tryck för att kunna vara medveten om det. Detta gör I genom att i sin tur utöva ett tryck på V. Om I inte kan motstå trycket från V kommer I för övrigt att upphöra att existera.

Argument 2 för villkor 4:

1. Hur måste relationen $I \leftrightarrow V$ vara beskaffad för att I ska kunna vara medveten?
2. Genom att I är en del av V eller, mer bestämt, existerar i och genom V så (1) är V oberoende av I och (2) utövar V en konstant påverkan på I (står V i en konstant aktiv påverkansrelation till I).
3. För att I ska kunna vara medveten, d.v.s. medveten om V och om den relation som V står i till I, måste I (1) äga ett visst mått av oberoende i förhållande till V och (2) kunna påverka V (stå i en aktiv påverkansrelation till V).
4. Varför? Därför att om I inte är vad V är (i relation till I) så kan I inte vara medveten om vad V är (i relation till I).

Några följder av detta resonemang: (1) medvetandet måste betraktas som en slags identifikationsprocess, d.v.s. I kan bara vara medveten om företeelsen F om och i den mån I liknar F, (2) allt medvetande är på sätt och vis en form av självmedvetande, d.v.s. att vara medveten om något är att vara medveten om (någon egenskap hos) sig själv.

Argument 3 för villkor 4: För att man ska kunna vara medveten om sin omgivning måste man kunna avgränsa sig från den. Hur mycket och på vilka sätt man måste göra detta beror på hur världen är beskaffad och på hur stort ens behov av medvetande är. Om omvärlden utövar en konstant påverkan på individen räcker det inte att individen utgör en fysiskt sammanhängande och varaktig men passiv enhet i världen, eftersom en sådan enhet i alla avseenden är en del av skeendena i världen och därför inte avgränsad från dem, utan individen måste även kunna avgränsa sig från dessa påverkningar på något sätt. Förutsättningen för att en individ ska kunna

åstadkomma en sådan avgränsning, som innebär att den inte alltid eller i alla avseenden är en del av skeendena i omvärlden, är att den kan påverka och styra sig själv. Det är genom att (i vissa avseenden) utgöra ett separat avgränsat skeende med en självständig drivkraft som individen (i vissa avseenden) kan avgränsa sig från skeendena i sin omgivning. Autonomi innebär en förmåga att avgränsa sig från omvärlden och från det som sker i den genom egen aktivitet av något slag. Det medvetande som autonomi möjliggör är förbundet med arten hos denna självständiga aktivitet.

Att individen måste äga någon form av autonomi eller självständighet i förhållande till världen för att den ska kunna vara medveten (om den) är givet, men hur visar man logiskt att det förhåller sig så?

En schematisk sammanfattning av villkoren 1-4 ovan:

1. Individvillkoret: I.
2. Världsvillkoret: $V(I)$.
3. Relationsvillkoret: $V(I \leftrightarrow V)$.
4. Autonomivillkoret: $V((I \leftrightarrow) \leftrightarrow V)$.

Autonomivillkoret är en formel för de grundläggande förutsättningarna för medvetandet.

En förklaring till denna formel: För att relationen $I \leftrightarrow V$ ska kunna generera ett medvetande måste den kompletteras med en relation ($I \leftrightarrow$), d.v.s. med en relation som gör det möjligt för I att kontrollera sin relation till V (i åtminstone vissa avseenden). En förutsättning för att en individ ska kunna kontrollera sin relation till omvärlden är att den är utrustad med någon form av självständig reaktionsförmåga, med vars hjälp den t.ex. kan styra vad som får passera dess gräns och vad som inte får göra det och hur det som tillåts passera den ska bearbetas och användas. Ämnesupptagnings- och ämnesomsättningsförmågan är en elementär form (den elementäraste formen?) av självständig reaktionsförmåga. Förmågan att kontrollera omvärlden uppstår genom att individen utvecklar en förmåga att styra sig själv. Det är genom att utveckla sin förmåga att styra sig själv som individen utvecklar sin förmåga att kontrollera omvärlden.

Den fortsatta undersökningen av medvetandet och dess logiska villkor kommer att bestå i en undersökning av autonomirelationen ($I \leftrightarrow$). En utveckling av nya former av medvetande förutsätter en utveckling av förmågan till autonomi. Ett par exempel på avancerade former av självstän-

dig reaktionsförmåga är rörelseförmågan och handlingsförmågan.

2 – Relationen autonomiformer – medvetandeformer

En utgångspunkt: Om autonomi är en förutsättning för medvetande så ligger det nära till hands att anta att en förstärkning av autonomin är en förutsättning för en förstärkning (utveckling) av medvetandet.

Frågan blir då: Hur ser en förstärkning av autonomin ut? På vilka olika sätt kan autonomin utvecklas eller förstärkas?

Nyckelrelation: autonomiformer $\rightarrow$ registreringsformer (medvetandeformer), d.v.s. autonomin betingar registreringsförmågan.

De olika autonomiformer som beskrivs och undersöks i detta andra led av undersökningen av medvetandet och dess logiska villkor är samtliga utvecklingar av autonomivillkor 4 ovan. De numereras därför 4.1 o.s.v.

Relationen V:s autonomi – I:s autonomi: V har alltid ett överskott av autonomi i förhållande till I. V:s autonomi i förhållande till I är alltid större än vad I:s är eller kan vara i förhållande till V. V:s autonomi är logiskt sett total (I är helt beroende av V) medan I:s autonomi är lokal. Eftersom I existerar i och genom V kan I bara uppnå en mer eller mindre omfattande lokal autonomi i förhållande till V. Men detta innebär samtidigt att utvecklingspotentialen hos I:s autonomi är obegränsad. Det finns i princip inga gränser för hur mycket I kan utveckla sin autonomi. Genom att V är obegränsad (i relation till I) blir I:s utvecklingsmöjligheter (i V) också obegränsade.

4.1.

Självupprätthållelseförmåga (S). Inskrivet i autonomivillkoret: (IS $\leftrightarrow$). I utgör ett självständigt fungerande kausalt system som har förmågan att upprätthålla sig själv genom att interagera med ett annat kausalt system V (eller mer exakt med en mängd andra kausala system I1...In som tillsammans utgör V).

Denna form av autonomi gör det möjligt för I att bli medveten om det som utgör (den fysiska)

grunden för en relation mellan I och V, d.v.s. den gör det möjligt för I att bli medveten om gränsen mellan I och V.

Hur ska detta förhållande mellan autonomiform och medvetandeform förklaras? Genom att både I och V utgör kausala system, d.v.s. företeelser som är sammansatta av (ett flertal olika) skeenden eller processer som genomgår vissa (någorlunda) regelbundna förändringar, och genom att både I och V fungerar (till viss del) oberoende av varandra, något som bl.a. innebär att ett skeende hos ett av systemen inte automatiskt och obehindrat fortplantas till det andra systemet, kommer gränsen mellan I och V att vara så beskaffad att det går att bli medveten om den. Genom att I utgör ett självständigt fungerande system kan I möta de påverkningar V riktar mot I genom att i sin tur rikta påverkningar mot V. Dessa mot varandra riktade påverkningar formar en gräns mellan I och V som I kan utveckla någon form av medvetande om.

4.2.

Rörelseförmåga (R). Inskrivet i autonomivillkoret: (ISR $\leftrightarrow$). I utgör ett självupprätthållande system som har förmågan att röra sig i V. I kan reagera på de påverkningar som V (de olika kausala systemen i V) riktar mot I genom att av egen kraft byta position i V. I kan närma sig en viss del av V för att kunna interagera mer med den och avlägsna sig från någon annan del av V för att inte behöva interagera så mycket med den.

Denna form av autonomi gör det möjligt för I att bli medveten om V som ett rum. Detta gör det i sin tur möjligt för I att bli medveten om sig själv som en begränsad och (relativt) beständig del av V, d.v.s. som en individ.

Genom att I kan reagera på de olika påverkningar som riktas mot I från V med att röra sig eller förflytta sig i V omvandlas gränsen mellan I och V från något som bestäms av de mot varandra riktade påverkningarna till något som bestäms av de kausala processer som äger rum i och genom I (= de kausala processer som I består av), d.v.s. den omvandlas till något som är en del av I själv. Detta gör det möjligt för I att uppfatta förflyttningarna i V som *sina* förflyttningar och därigenom att uppfatta V som något som det går att förflytta sig i, d.v.s. som ett rum.

Denna form av medvetande förutsätter den föregående formen. I måste kunna vara medveten om en gräns mellan I och V för att kunna vara medveten om V som ett rum.

De påverkningar som V kan rikta mot I kan vara av många olika slag. De kan skilja sig åt bl.a. genom att de kan vara förmedlade eller oförmedlade. Skillnaden mellan förmedlade och oförmedlade påverkningar får betydelse när I kan röra sig själv. En påverkan är oförmedlad om den påverkar I:s gräns direkt. En påverkan är förmedlad om den är indirekt, d.v.s. påverkar I:s gräns genom att påverka en serie av företeelser $F_1 \dots F_n$ företeelser där den sista företeelsen i serien påverkar I:s gräns direkt. När I kan röra sig själv kan I använda de påverkningar som förmedlar andra påverkningar till att skaffa sig uppfattningar om det icke närvarande och om vad av det icke närvarande som kan komma att bli närvarande, d.v.s. om det möjliga. På detta sätt kan I fördjupa sin uppfattning av V som ett rum, d.v.s. som en mängd förflyttningsmöjligheter, till en uppfattning av V som en mängd händelsemöjligheter.

4.3.

Handlingsförmåga (H). Inskrivet i autonomivillkoret: (ISRH $\leftrightarrow$). I utgör ett självständigt system som har en förmåga att påverka och förändra förhållandena i V eller, mer exakt, i de delar av V som ligger utanför och är oberoende av I, d.v.s. I är ett system som har förmågan att påverka V på andra sätt än bara genom att släppa in eller stänga ute olika delar av V eller genom att förflytta sig i V.

Denna form av autonomi gör det möjligt för I att bli medveten om V som en kausal process (som en mängd kausala processer), d.v.s. som något som för närvarande är beskaffat på ett visst sätt därför att det tidigare var beskaffat på ett visst (kanske annat) sätt och som i framtiden (med ett visst mått av säkerhet) kommer att vara beskaffat på ett visst (kanske ytterligare annat) sätt. D.v.s. det gör det möjligt för I att bli medveten om orsaker och verkningar (av olika slag och styrka) och därigenom om tid, d.v.s. om nu och då, framtid och möjlighet. Rumsmedvetandet kompletteras alltså på detta sätt av ett tidsmedvetande.

Genom att I utgör en självständigt fungerande kausal process med förmågan att gripa in i och förändra de kausala processer som äger rum i V kan I bli medveten om V som en kausal process. Detta är en konsekvensrik medvetandeform.

4.4.

Internautonomiförmåga $((I \leftrightarrow)ISRH \leftrightarrow)$. I utgör ett handlingsförmöget system som är utrustat med ett kausalt system som fungera självständigt i förhållande till övriga kausala system som I består av. Med hjälp av detta system kan I upprätta en relation till sin relation till V. Denna relation gör det möjligt för I att interagera med sitt interagerande med V.

Denna form av autonomi gör det möjligt för I att utveckla begrepp eller idéer, vilket i sin tur gör det möjligt för I att utveckla en förmåga att tänka eller resonera – att tänka på V, att tänka på sin relation till V (sin position i V), att tänka på sig själv (som en tänkande och handlande del av V) etc. Detta är den form av medvetande som vi normalt syftar på när vi talar om medvetandet och säger att vi är medvetna. Det medvetande som vi talar om är ju med nödvändighet ett medvetande som vi är medvetna om, d.v.s. en form av självmedvetande.

Begreppen, d.v.s. våra medvetna upplevelser och tankar (= alltifrån känslor av hunger, smärta, tillfredsställelse och glädje och sinnesföreställningar som synintryck, dofter och ljud till berättelser, moralomdömen, empiriska generaliseringar och logiska slutledningar), har sin grund i (är identiska med) en kausal process som interagerar med en annan kausal process, vilken i sin tur interagerar med något som ligger utanför och är oberoende av dessa båda processer. Medvetandet, som har sin grund i en kombination av olika autonomiformer, har alltså ytterst sett sin grund i ett beroende av något som är oberoende av medvetandet. Detta förhållande kan också uttryckas så här: det finns inte och kan inte finnas något medvetande om det inte finns en av medvetandet oberoende värld. Man kan bara vara medveten i en av medvetandet oberoende värld. Detta är kanske självklart, men det är inte mindre betydelsefullt för det.

En schematisk sammanfattning av de fyra autonomivillkoren:

- 4.1. Självupprätthållelsevillkoret: $V((IS \leftrightarrow) \leftrightarrow V)$.
- 4.2. Rörelsevillkoret: $V((ISR \leftrightarrow) \leftrightarrow V)$.
- 4.3. Handlingsvillkoret: $V((ISRH \leftrightarrow) \leftrightarrow V)$.
- 4.4. Internautonomivillkoret: $V(((I \leftrightarrow)ISRH \leftrightarrow) \leftrightarrow V)$.

Villkor 4.4. är en formel för självmedvetande.

En not om förhållandet mellan registreringsförmåga och medvetande: Varje form av interaktion mellan I och V som innebär att I anpassar sig efter V (anpassar sina kausala processer efter de

kausala processerna i V) kan betraktas som en form av registrerande av V. Oavsett om man kallar alla former av registrering av omvärlden för medvetande eller inte så måste man vara klar över att medvetandet är en form av registrerande av omvärlden och att de ursprungligare eller enklare formerna av omvärldsregistrering, t.ex. gränsens registrerande av vad hos omgivningen som kan användas som födoämne och som därför ska släppas in och vad som inte kan det och som därför inte ska släppas in, ligger till grund för de mer avancerade formerna. I detta sammanhang förbehåller jag termen medvetande för den registreringsform som förutsätter interautonomi, d.v.s. för vad som logiskt sett är självmedvetande. Detta är den typiskt mänskliga formen av medvetande, d.v.s. den form som vi normalt syftar på när vi talar om medvetande. Det är alltså om de logiska förutsättningarna för denna form av medvetande som det handlar här.

3 – Internautonomins former

Detta tredje och avslutande led av undersökningen av medvetandet och dess logiska villkor utgör en undersökning av internautonomirelationen $((I \leftrightarrow) ISRH \leftrightarrow)$. En utveckling av nya former av medvetande förutsätter, som sagt, en utveckling av förmågan till autonomi och en utveckling av förmågan till autonomi förutsätter en utveckling av förmågan till internautonomi eller självautonomi.

4.4.1.

Begrepp (B). Infogat i internautonomivillkoret: $((IB \leftrightarrow) (ISRH \leftrightarrow))$. Begreppen utgör grunden för internautonomi eller självautonomi. Utan en begreppslig nivå hos medvetandet är interautonomi inte möjlig.

Ett begrepp är en företeelse (hos ett medvetande) som har en innebörd eller betydelse och som verkar i kraft av denna innebörd. Medan I interagerar med V genom olika former av fysisk gränskontakt och medan de olika system som I består av interagerar med varandra genom att ingå i olika organiska processer så interagerar de begrepp I har med varandra genom sin betydelse eller mening. Begreppen skiljer sig på detta sätt kausalt och funktionmässigt från de andra medvetandebetingande eller medvetandebärande processerna i och utanför I. Det är genom att de gör detta som de kan bilda ett särskilt system hos I med förmågan att verka självständigt i förhållande till de andra systemen i och utanför I.

Begreppen utgör grunden för vad vi normalt menar med medvetande, d.v.s. för vad som mer

korrekt är självmedvetande. Självmedvetandet består av begrepp och kan fattas som ett system av begrepp. Begreppens autonomi ligger till grund för självmedvetandets autonomi, men genom att självmedvetandet utgör ett system kan det utveckla många andra och mer avancerade former av autonomi än de enskilda begreppen. Självmedvetandet är ett autonomt system hos I. Detta system utgör grunden för alla andra former av internautonomi.

Internautonomi möjliggör nya former av medvetande och handlande. Internautonomi innebär, konkret fattat, att individen utvecklar en viss form och grad av oberoende i förhållande till sin egen kropp (= de system som interagerar organiskt med varandra inom individens gränser). Det vi upplever som frihet och valfrihet, att vi medvetet kan bestämma vad vi ska göra och inte göra, har sin grund i medvetandets eller självmedvetandets autonomi i förhållande till kroppen.

Men för att internautonomin ska få någon betydelse måste det autonoma självmedvetandet kunna interagera med den kropp som det existerar i och genom och via denna kropp med den värld som omger den. Självmedvetandet måste kunna påverka och styra kroppen. Hur är detta möjligt när kroppen och självmedvetandet utgör två olika typer av system som fungerar enligt olika (kausala) principer?

Ett förklarande exempel: För att bättre förstå hur ett system som bygger på andra system kan vara på en gång autonomt i förhållande till dessa system och interagera med dem kan vi ta de encelliga organismerna som exempel. En encellig organism består av molekyler av olika slag (kolväteföreningar etc.), men det som bestämmer hur organismen fungerar och hur den interagerar med sin omgivning är inte dessa molekyler utan hur de är organiserade som helhet. Det är den encelliga organismens övergripande struktur som bestämmer dess interaktioner. Detta gäller såväl de interna interaktionerna som de externa. Detta förklarar autonomin. Genom att organismens molekylära beståndsdelar och den organisation som de ingår i befinner sig på olika organisationsnivåer kan de inte interagera direkt med varandra. Det finns inte några direkta kausala relationer mellan olika de organisationsnivåerna hos en organism – en molekyl kan inte förändra den encelliga organismens struktur och den encelliga organismen kan inte påverka sina molekylära beståndsdelars sammansättning. Men detta innebär inte att de olika nivåerna inte kan interagera indirekt med varandra. Molekylerna kan påverka organismens interna och externa interaktioner genom att de påverkar egenskaperna hos organismens struktur, t.ex. dess hållbarhet och motståndskraft mot olika yttre krafter, och organismen kan påverka molekylerna i sin omgivning genom att den påverkar de företeelser som de bygger upp, t.ex. andra encelliga organismer. Principen är

densamma när det gäller självmedvetandet. Självmedvetandet kan inte påverka kroppen direkt men genom att begreppen består av kroppsliga processer (elektrokemiska processer i hjärna, mer bestämt) och genom ett begrepp kan påverka ett annat så kan självmedvetandet indirekt påverka kroppen. Detta förklarar den systemöverskridande interaktionen.

Det är för att ett system som består av andra system befinner sig på en högre organisationsnivå än dessa system som det kan vara autonomt i förhållande till dem. Det är för att det system som befinner sig på den högre organisationsnivån består av de system som befinner sig på den lägre nivån som de båda typerna av system kan interagera med varandra.

4.4.2.

Samhälle (S). Infogat i autonomivillkoret: ((IBS<->(ISRH<->)). Ett samhälle eller en social organisation är ett samarbete av regelbundet och varaktigt slag mellan enskilda individer. Ett samhälle kan fattas som institutionaliserat samarbete. Det finns många olika faktorer som kan bidra till att utveckla och institutionalisera ett samarbete, t.ex. biologiska släktskapsrelationer, geografiska förhållanden, traditioner, moraliska värderingar, tekniska hjälpmedel och relationer mellan tillgång och efterfrågan på olika varor och tjänster.

Genom att utveckla olika former av samarbete kan individerna göra sig mindre beroende av den värld de lever i. Samarbete gör det t.ex. lättare att skydda sig mot faror av olika slag och att utnyttja de resurser som finns i omgivningen. Genom att samarbeta kan individerna, kort sagt, uppnå mål som är alltför arbetskrävande eller alltför avancerade för den enskilda individen. Det framgångsrika samarbetet innebär att individerna anpassar omgivningen efter sina behov och önskemål. Ju mer de lyckas anpassa omgivningen efter sig själva desto mer ökar deras möjligheter att samarbeta, vilket i sin tur ytterligare ökar deras möjligheter att anpassa omgivningen efter sig själva. Detta är en beskrivning av en av samhälls- och kulturutvecklingens huvudmekanismer.

Men innebär social organisation verkligen att individernas autonomi ökar, för även om samarbetet minskar individernas beroende av omvärlden (= den del av omvärlden som ligger utanför den sociala organisationens gränser) så ökar det ju samtidigt deras beroende av varandra? Det är riktigt om man räknar i antal beroendeformer eller beroenderelationer. Men för det första är individerna beroende av varandra även om de inte samarbetar, för då utgör de ju istället en del av den osäkra och handlingsbegränsande omvärlden, och för det andra är ett beroendeförhållande inte i

sig någonting negativt. Om ett beroendeförhållande är positivt eller negativt (utvecklande eller begränsande, berikande eller utarmande) beror helt och hållet på vad det är för ett slags beroendeförhållande. Slavens beroende av sin herre är stort och till övervägande del negativt. Barnets beroende av sina föräldrar är också stort, men till övervägande del positivt.

En utförligare motivering av de sociala organisationernas autonomiförstärkande förmåga: (1) Den enskilda individens möjligheter att handla i världen är p.g.a. av det tryck som omvärlden utövar på henne så begränsade att inga former av samarbete kan minska hennes handlingsmöjligheter ytterligare. Det enda sätt som en social organisation kan göra en enskild individs handlingsmöjligheter mindre än de skulle vara om hon stod utanför varje social organisation är genom att utöva i det närmaste fullständig kontroll över henne, men om den gör det så har vi ju inte längre att göra med en social organisation som bygger på samarbete. En social organisation måste utöva en viss kontroll över de individer som ingår i den för att den ska kunna fungera och bestå, men om denna kontroll blir alltför stor minskar vinsten med samarbetet och i samma takt som detta sker ökar risken för att organisationen ska försvagas och upplösas. (2) Att byta ett beroende av världen mot ett beroende av andra individer (av samma typ som man själv) är inte ett nollsummespel, eftersom dessa båda beroendeformer är av olika slag och har olika konsekvenser. Medan en individs beroende av världen är ensidigt (individen är beroende av världen men världen är inte beroende av individen) är en individs beroende av andra individer alltid mer eller mindre ömsesidigt. Individernas beroende av varandra inom ramarna för en social organisation präglas av ett ömsesidigt utbyte av olika yttre och inre tillgångar. Detta beror på att de individer som är medlemmar av samma sociala organisation har likartade behov och en likartad uppfattning av världen. (3) En social organisation är inte statisk utan dynamisk. En social organisation är något som utvecklas och förändras av de enskilda individernas interaktioner med varandra och med omvärlden (= världen utanför den sociala organisationens gränser). Genom att skapa en social organisation skapar man samtidigt förutsättningar för att utveckla nya och bättre samarbetsformer på de gamlas grund, d.v.s. man skapar förutsättningen för att utveckla och förbättra den sociala organisationen. Genom att samarbeta med varandra kan individerna alltså utveckla nya samarbetsformer som ökar deras autonomi inte bara i förhållande till den värld som ligger utanför den sociala organisationens gränser utan även i förhållande till varandra, d.v.s. i förhållande till de individer som ingår i organisationen. Detta gäller under förutsättning att den ökade individuella autonomin på något sätt (långsiktigt) gagnar detta samarbete och den sociala organisation som bygger på det. Att en ökad autonomi kan göra detta och de sätt på vilka den kan göra det framgår bl.a. av (de stora) vinsterna av ökad specialisering och arbetsfördelning. Möjligheterna att utveckla den sociala or-

ganisationen ökar ytterligare när samarbetet kombineras med olika tekniska hjälpmedel och med ett kommunikationsredskap som (det mänskliga) språket.

Ett klargörande: Autonomi har inget egenvärde. Autonomins värde ligger i värdet hos det den möjliggör. Autonomi är en egenskap hos en individs relation till sin omgivning, vilken möjliggör vissa typer av handlingar och medvetandeformer. Att klargöra autonomins former och konsekvenser är en av denna uppsats huvuduppgifter.

Samarbete förutsätter begrepp. För att en individ ska kunna samarbeta med en annan individ, d.v.s. med en företeelse som befinner sig utanför dess gräns och som alltså existerar oberoende av den själv, måste den kunna uppfatta denna individ som en individ, d.v.s. som en företeelse av samma slag som den själv. Detta förutsätter en förmåga att bilda begrepp. Så förhåller det sig åtminstone i en varelse som människans fall. De former av samarbete som människan ägnar sig åt förutsätter en begreppslig relation till omvärlden.

4.4.3.

Verktyg (V). Infogat i internautonomivillkoret: ((IBSV<->)ISRH<->). Ett verktyg eller redskap är något som inte är en del av den individ som använder det. Det är något som finns utanför individens gräns och som individen på något sätt interagerar med genom sin gräns. Ett verktyg är något som en individ använder (handlar med) för att uppnå ett visst mål.

Några exempel på verktyg i denna vida betydelse: kläder, vapen, kokkärl, bostad, eldstad, plog, dragdjur, gödning, bevattningsanläggningar, smycken, amuletter, färger, byggmaterial, papper och penna, mediciner och förband, kryddor och recept, vägar, vattenkvarnar, ångmaskiner, bilar, flygplan, telefoner, datorer, datorprogram och databaser, kartor, uppslagsböcker, bollar, kortspel, hopprep etc.

Genom att tillverka eller bygga olika slags verktyg eller externa hjälpmedel kan en individ åstadkomma saker som hon inte kan göra utan dem. Hon kan göra nya saker, hon kan göra bättre saker och hon kan göra saker snabbare och effektivare än tidigare. På detta sätt kan hon öka sin kontroll över omvärlden och alltså göra sig mindre beroende av den. Med hjälp av verktygen kan vi omforma världen efter våra behov och önskningar. Därigenom kan vi öka vår autonomi i förhållande till den.

Verktögsutvecklandet är i många fall beroende av samarbete. De stora vinster som finns med att använda verktyg bidrar därigenom till att utveckla och fördjupa samarbetet mellan de enskilda individerna. Verktögen kan på detta sätt bidra till utvecklingen av den sociala organisationen. Utvecklandet av verktyg utgör i själva verket en av de starkaste drivkrafterna bakom utvecklingen av den sociala organisationen. När en social organisation utvecklas och nya samsarbetsformer uppstår så uppstår också nya möjligheter att utveckla nya verktyg eller externa hjälpmedel. Påverkar inte verktygen även den sociala organisationen mer direkt genom att öka de enskilda individernas autonomi (och därmed deras handlingsmöjligheter) i relation till såväl samhället som resten av världen? Jo, det gör de, men vilka konsekvenser detta får beror bl.a. på vilka verktyg det rör sig om och hur den sociala situation som de används i är beskaffad, för ett verktyg som ökar de enskilda individernas autonomi i förhållande till varandra kan nämligen även minska deras incitament att samsarbeta med andra. Verktögens effekter är många och sammansatta.

Hur ser de logiska relationerna ut mellan den sociala organisationen och verktygen mer exakt? Är någon form av social organisation en förutsättning för utvecklingen av verktyg eller är någon slags verktyg eller något slags verktygsanvändande en förutsättning för de sociala organisationerna? Det finns kanske inte några enkla samband här. Att en social organisation är en förutsättning för många eller t.o.m. för de flesta (mänskliga) verktyg är uppenbart, men det är svårt att se att den skulle vara en nödvändig förutsättning för alla slags verktyg. Att någon form av verktygsanvändande skulle vara en förutsättning för att individer ska kunna organisera sig socialt är ännu svårare att se. Detta gäller även om man betraktar språket som ett verktyg.

4.4.4.

Språk (S). Infogat i internautonomivillkoret: ((IBSVS<->)ISRH<->). Ett språk är ett verktyg för kommunikation mellan enskilda individer. Det är ett verktyg med vars hjälp en individ försöker påverka en annan individs medvetande och därigenom hennes handlande.

Språket kan betraktas som ett slags verktyg i den allmänna bemärkelse som angavs ovan, d.v.s. som ett hjälpmedel som existerar utanför och oberoende av den enskilda individens kropp (och medvetande). Det som skiljer språket från andra verktyg är att det inte måste vara och i många fall inte heller är något externt utan att det även kan vara något internt, d.v.s. något som existerar i och genom den enskilda individens medvetande. Medan tal och text är externt är det tysta tän-

kandet och läsandet internt. Men språket kan bara bli internt genom att först vara externt. Ett språk lärs in genom kommunikation. Denna egenskap hos språket har att göra med att det fungerar som tecken för begrepp. Språket är ett verktyg för att beteckna och kommunicera ("överföra") begrepp.

Språket ökar de enskilda individernas möjligheter att samarbeta med varandra. Språket betydelse för samarbetet ligger fr.a. på följande två plan: (1) genom språket kan individerna på olika sätt stärka och utveckla de sociala relationerna mellan sig, t.ex. genom skvaller, historier, gåtor och skämt av olika slag, och (2) genom språket kan individerna överföra erfarenheter och kunskaper mellan varandra, vilket gör det möjligt för dem att dra nytta av vad andra har lärt sig och att följaktligen skaffa sig större kunskaper än de skulle kunna göra på egen hand. Genom att öka individernas möjligheter att samarbeta ökar språket individernas möjligheter att kontrollera omvärlden, d.v.s. världen utanför den sociala organisationens gränser. Språket gör det också möjligt att lagra information i extern form. På detta sätt kan man med hjälp av informationsteknologier av olika slag göra stora (i teorin obegränsade) mängder information tillgängliga för vem som helst, var som helst och när som helst. Detta bidrar bl.a. till att öka individernas autonomi i förhållande till varandra. Till skillnad från de andra verktygen går språkets autonomiförstärkande betydelse alltid via dess betydelse för den sociala organisationen.

Att språket är ett kommunikationsredskap innebär att det existerar oberoende av de enskilda individerna, vilket i sin tur innebär att det existerar oberoende av medvetandet. Språket är däremot inte oberoende av samhället eller, annorlunda uttryckt, av samarbetet mellan de enskilda medvetna individerna. Det är bara inom gränserna för en social organisation som det finns något att kommunicera. Det är bara när det finns en social organisation som det kan finnas ett incitament att utveckla ett kommunikationsredskap. Eftersom språkets funktion är att kommunicera begrepp förutsätter språket givetvis också att det finns begrepp. För att de enskilda individerna ska kunna utveckla ett språk måste de alltså först ha (en viss mängd på ett visst sätt organiserade) begrepp. Denna autonomiform förutsätter alltså autonomiformerna 4.4.1 och 4.4.2.

En schematisk sammanfattning av de fyra internautonomivillkoren:

- 4.4.1. $V(((IB \leftrightarrow) ISRH \leftrightarrow) \leftrightarrow V)$.
- 4.4.2. $V(((IBS \leftrightarrow) ISRH \leftrightarrow) \leftrightarrow V)$.
- 4.4.3. $V(((IBSV \leftrightarrow) ISRH \leftrightarrow) \leftrightarrow V)$.

4.4.4. $V(((IBSVS \leftrightarrow)ISRH \leftrightarrow) \leftrightarrow V)$.

Om denna teori är riktig kan 4.4.4. betraktas som en sammanfattande formel för vad en människa är.

En summering

En preliminär slutsats: Medvetandet (dess art och grad) är knutet till arten och graden hos den medvetna individens oberoende av omvärlden eller, mer exakt, av det som individen är eller kan vara medveten om.

Med hjälp av samhället och kulturen, d.v.s. med hjälp av de sociala relationerna och det de frambringar (språk, traditioner, institutioner, kunskapsbaser etc.), kan individen uppnå ett oberoende även i relation till sig själv och därmed bli medveten om sig själv. I samma mån som individens oberoende av sig själv växer så växer även individens möjligheter att bli medveten om sig själv.

Våren-sommaren 2011

J. Å.